

Beata Wałęciuk-Dejneka

orcid.org/0000-0002-6034-5129

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
w Siedlcach

Pisarki, poetki, bohaterki... – siedleckie badania literaturoznawcze

Słowa kluczowe: pisarki, poetki, literatura polska, badania, Siedlce

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest badaniom literaturoznawczym dotyczącym problematyki kobiet/kobiecej, prowadzonym od ponad 10 lat w Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Pokazuje również kierunki tych badań, które są ujęte w perspektywie zarówno naukowej, jak i popularyzującej. W ramach badań nad twórczością kobiet – pisarek, poetek, a także bohaterek utworów literatury, głównie polskiej, powstały w ośrodku trzy serie wydawnicze:

1. Literackie Portrety Kobiet. Antologia, t. 1, 2, 3, 4.
2. Znane, Nieznane, Zapomniane, t. 1, 2, 3, 4.
3. Różne Odśłony Kobięcych Światów – cykl publikacji pokonferencyjnych ukazujących się od 2012 r.

Badania naukowe obejmują zarówno odśłony kobiecych światów – np. lęki, samotność, starość, tożsamość, działalność i twórczość w Polsce i za granicą, jak i kobiece doświadczanie i porządkowanie świata w kulturze ludowej, tradycyjnej i jej literackich ilustracjach.

Uwagi wstępne

Refleksja naukowa zogniskowana jest w znaczącej mierze na pisarstwie XIX i XX w., wielopłaszczyznowo rozpoznając poezję, prozę i egodoku-

menty. Rozważania badawcze cechuje eksponowanie odrębności kobiecego „ja”, jego złożoności, akcentowanie problematyki kształtowania tożsamości, jej tradycyjnych i nowoczesnych uwarunkowań, również zwracanie uwagi na paradygmaty egzystencjalne i autobiograficzne czy uruchamianie perspektywy historycznej i kulturowej. Wieloaspektowe interpretacje stawiają też pytania dotyczące podmiotowych doświadczeń, ich dynamiki, złożonego procesu samookreślenia, wskazują na zakres inspiracji, objaśniają typ wrażliwości, podejmują kwestie społecznego, obyczajowego uznania, autonomii i zależności zarówno w kontekście jednostkowym, jak i wspólnotowym, lokalnym i globalnym.

Rozwinięcie

Poszukując formuł charakteryzujących literaturę kobiet, oglądowi naukowemu poddaliśmy dorobek pisarek bardziej lub mniej znanych czy zapomnianych. W 2015 r. powstała seria: *Znane, Nieznane, Zapomniane*, w której wydane zostały cztery tomy: tom 1 – *Poezja kobiet. Interpretacje*¹; tom 2 – *Proza kobiet. Interpretacje*²; tom 3 – *Twórczość literacka kobiet dla dzieci i młodzieży – studia i szkice*³ oraz tom 4 – *W świecie kobiecej korespondencji prywatnej i publicznej*⁴.

Tematem pierwszej publikacji są poetki. Jako przykładowe zostały wybrane następujące postaci: Halina Poświatowska, Małgorzata Baranowska, Helga M. Novak, Grażyna Chrostowska, Urszula Tom, Zuzanna Ginczanka i Maria Bartusówna. Autorki skupiły swoją uwagę na przedmiocie dyskursu poetyckiego, na kwestiach poruszanych w utworach, podejmowanych formach artystycznego wyrazu czy prześledzeniu literackiego sukcesu. Temat drugiego tomu jest wielostronny i urozmaicony.

¹ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Poezja kobiet. Interpretacje*, seria: *Znane, Nieznane, Zapomniane*, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2015).

² B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Proza kobiet. Interpretacje*, seria: *Znane, Nieznane, Zapomniane*, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2015).

³ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Twórczość literacka kobiet dla dzieci i młodzieży – studia i szkice*, seria: *Znane, Nieznane, Zapomniane*, (Siedlce: Wydawnictwo Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2017).

⁴ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *W świecie kobiecej korespondencji prywatnej i publicznej*, seria: *Znane, Nieznane, Zapomniane*, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2018).

W części pierwszej omawiane są i przywoływane znane, nieznane i zapomniane autorki: Helena Keller, Maria Janitschek, Narcyza Żmichowska, Barbara Żulińska, Paulina Appenzlak, Zofia Romanowiczówna i Anna Kahan, w drugiej – bohaterki: Nana z powieści Emila Zoli i Karolina Sobąńska z opowieści biograficznej Stanisława Wasylewskiego. Tom trzeci jest refleksją nad twórczością literacką dla dzieci i młodzieży – nad zjawiskami, zdarzeniami, postaciami w nich występującymi, kształtującymi się bądź urozmaiconymi wartościami, problemami dzieciństwa oraz namiętnościami bohaterów, a w dalszej kolejności niedorośliwych czytelników. Autorki i autorzy przywołują dorobek Mieczysławy Ślęczkowskiej, Zofii Żurakowskiej, Fryderyki Lazarusówny, Poli Gojawiczyńskiej, Marty Hirschprung i Anielki Budkównej. Ostatni tom, o korespondencji prywatnej i publicznej, dotyczy narracji osobistych następujących kobiet: Aleksandry z Czartoryskich Sapieżyny i jej listów do męża Michała Antoniego Sapiehy, Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, korespondencji Else Lasker-Schüler i Franza Marca, Antonietty Meo i jej listów do Jezusa oraz Marii Grzegorzewskiej i jej listów do przyjaciół.

Zagadnienia ewokowane historycznymi uwarunkowaniami, procesami społecznymi, wysiłek jednostek, torujących sobie drogę do samo-realizacji, sprzeciwiających się ustanowionym wzorcom postępowania, uzewnętrzniających indywidualne pragnienia i potrzeby czy wreszcie dostrzeganie asymetrycznego funkcjonowania literatury kobiet w historii stanowią kolejną propozycję oglądu naukowego w ramach drugiej serii wydawniczej: *Różne Odsłony Kobięcych Światów*. To monografie wieloautorskie, omawiające wybrane zagadnienia/problemy niewieście. W pierwszej książce rozważaniom i refleksji poddano zagadnienie wszelakich kobiecych lęków, szczególnie tych związanych z życiem, twórczością, tworzeniem, aktywnością i niezależnością. Kobieta sprawcza (artystka, pisarka, malarka, działaczka, dziennikarka) często postrzegana była/jest jako ta, która dokonuje przekroczeń, wchodzi w męski obszar działalności, a często przez to nadaje się jej znaczenia związane z niebezpieczeństwem, zagrożeniem i śmiercią. Zależało nam też, aby efekty namysłu nad kobiecymi lękami pokazać jako istotny element tożsamości (m.in. kulturowej, narodowej, społecznej, osobistej) czy jeden z elemen-

tów tę tożsamość kształtujących, również jako komponent transgresji⁵. W kolejnych publikacjach ukazane zostały niewiasty, czy ich alegorie, stanowiące wzorce kulturowe, odbiegające od „akceptowalnych” społecznie modeli kobiecych.

Pokazujemy więc kobiety aktywne, buntujące się przeciwko patriarchalnym obyczajom i zasadom, tworzące stowarzyszenia, organizacje, ruchy, nie godzące się z istniejącymi poglądami na swój temat, walczące czy „przyodziewające się w męskość”, słowem niepokorne i krnąbrne. To właśnie one stały się punktem wyjścia czy punktem odniesienia do rozważań dla Autorów artykułów⁶.

Niewiasty wyróżniające się, wyjątkowe, z dominantą transgresyjności, wykluczenia, a jednocześnie nowatorstwa, stały się bohaterkami tomu bazującego na materiale literackim. Są tu prace o różnych strategiach kreowania tożsamości i refleksji na temat kształtowania się i przekraczania ról w obrębie płci⁷. I trzecia z tego cyklu publikacja to studia nad kobietami o odmiennych od przyjętych, tradycyjnych postaw i zachowań, będące bohaterkami bardziej lub mniej znanych tekstów literatury polskiej i obcej. Prezentujemy w niej jednostki silne, odważne, niezależne, wyłamujące się z ustalonych kanonów i schematów, niepodporządkowane zasadom i regułom, urządzające akcje, aranżujące oddolne ruchy społeczne wiece⁸.

Inny temat, który nas zainteresował, dotyczył kobiecej samotności. W dwóch pracach zbiorowych przyglądamy się kategoriom kobiecej samotności, której przyczyn było i jest wiele, m.in.: bytowe, obyczajowe, mentalne, demograficzne, inne. Rozległa kategoria kobiety samotnej obejmuje różne przypadki: kobiety niezamężnej, wdowy, rozwiedzionej, kobiety porzuconej czy samotnej z wyboru. Poruszane są zatem w odnie-

⁵ B. Wałęciuk-Dejneka, B. Stelingowska (red.), *Arachnofobia. Metaforyczne odśłony kobiecych światów. Peregrynacje w przestrzeniach kultury*, seria: Różne Odśłony Kobięcych Światów, (Siedlce: Stowarzyszenie tutajteraz, 2013).

⁶ B. Wałęciuk-Dejneka, J. Posłuszna (red.), *Niepokorne – konstrukty kobiece w kulturze*, seria: Różne Odśłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2014).

⁷ Ibidem.

⁸ B. Wałęciuk-Dejneka, Ł. Wawryniuk (red.), *Uwięzione w grzeczności – obrazy kobiecych inności w tekstach literackich*, seria: Różne Odśłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2015).

sieniu do samotności zagadnienia prawne, społeczne, obyczajowe, determinanty środowiskowe, socjologiczne czy psychologiczne⁹.

Postanowiliśmy również przyrzeć się kobiecej starości. Materiały, głównie literackie, polskie i obce, to studia i badania nad problemem niewieściej jesieni życia w różnych gatunkowo i rodzajowo tekstach, których zakres czasowy jest rozległy: od wczesnych epok (np. pisma Ojców Kapa-dockich, *Treny* Jana Kochanowskiego, staropolska poezja polityczna czy dokumenty XVIII-wieczne), przez wiek XIX i XX (bajki braci Grimm, utwory Juliusza Słowackiego, Elizy Orzeszkowej, Gabrieli Zapolskiej, Marii Kuncewiczowej, Heleny Boguszewskiej, Marka Hłaski czy Jana Pawła II), do współczesności i najnowszej prozy polskich pisarek (m.in. Agaty Tuszyńskiej, Hanny Kowalewskiej, Joanny Bator, Anny Fryczkowskiej, Olgi Tokarczuk, Ingi Iwasiów, Iwony Menzel)¹⁰.

Zainteresował nas także świat męski w życiu kobiet, a zamieszczone w tomie artykuły ujmują różnorodne niewieście postawy, role i doświadczenia bliskie męskim/mężczyznom. Publikacja obejmuje prace z literatury, historii, teologii i języka. Głównymi bohaterkami są oczywiście kobiety – odważne, nieugięte, niepodporządkowane, często sprzeciwiające się konwencjom i wyłamujące z ram stereotypów oraz ich relacje z mężczyznami lub ich uwikłania w te relacje. Autorki i autorzy opisują swoje bohaterki w różnych wcieleniach, funkcjach, zajmowanych pozycjach¹¹.

Chcieliśmy przyrzeć się też przejawom kobiecych doświadczeń życiowych w literackich i pozaliterackich odsłonach, ich stanom życiowym, uczuciowym, psychicznym, egzystencjalnym, chorobom¹². Ostatnia wydana pozycja zawiera teksty badaczy twórczości/działalności naukowej

⁹ B. Wałęciuk-Dejneka, *Modele kobiecej samotności – panny, wdowy, rozwiedzione*, seria: Różne Odsłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2015); B. Wałęciuk-Dejneka, Ł. Wawryniuk (red.), *Samotność – wybór czy los. Literatura i kultura*, seria: Różne Odsłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2016).

¹⁰ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Oblicza kobiecej starości. Literatura i historia*, seria: Różne Odsłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2016).

¹¹ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Męskie światy w życiu kobiet. Literatura – historia – język*, seria: Różne Odsłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2018).

¹² B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Kobięty i choroby. Literackie i pozaliterackie obrazy doświadczeń życiowych*, seria: Różne Odsłony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus & Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2019).

i kulturalnej kobiet: Polek za granicą, a cudzoziemek w Polsce i zamyka serię Różne Odslony Kobięcych Światów¹³.

Do grupy badań nad problematyką kobiecą w perspektywie literatury i kultury należą indywidualne, autorskie studia naukowe o charakterze monograficznym. Pierwszą pozycją jest *Inny obraz feminy. Szkice folklorystyczno-literackie*¹⁴. Książka składa się z pięciu rozdziałów, deszyfruje znaczenia zrytualizowanych zachowań człowieka, dotyczących porządku i harmonii w świecie czy wszelkich czynności komunikacyjnych w polskim folklorze tradycyjnym XIX i przełomu XIX/XX w. oraz pokazuje ich literackie realizacje. Wyobrażenia demonicznej, złowrogiej, ale przy tym pięknej, tajemniczej, innej feminy istnieją w rozmaitych obiegach kultury od wieków. Jej przejawy odnajdujemy w mitach i religiach pochodzących z różnych stron świata. Także kultura ludowa pełna jest portretów niewiast mrocznych, przerażających, choć jednocześnie fascynujących, mściwych, złowrogich i despotycznych, odzwierciedlających różne aspekty rzeczywistości na płaszczyźnie wyobraźni. W wybranych tekstach literackich zaprezentowana galeria żeńskich demonów nie stanowi jedynie elementów decorum, odsłania bowiem mechanizmy działania kobiet fatalnych, lubieżnych i krwawych heroin, które należy traktować jako upostaciowienie demonicznej, czarnej feminy i jej kobiecości.

Kolejną książką jest *Ludowy obraz kobiety – perspektywa inności. Folklor i literatura*¹⁵, mającą też swoją wersję angielską *Folk Image of Woman. The Perspective of Otherness. Folklore and Literature*¹⁶. Publikacja została podzielona na dwie części, podporządkowane następującym kategoriom:

1. chtoniczno-akwaticznej naturze kobiet;
2. *rites de passage*: życie/śmierć, śmierć/życie; ten świat/tamten świat;
3. kulturowemu założeniu kobiety jako Innego.

¹³ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Polki za granicą, cudzoziemki w Polsce*, seria: Różne Odslony Kobięcych Światów, (Kraków: Wydawnictwo Aureus & Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2020).

¹⁴ B. Wałęciuk-Dejneka, *Inny obraz feminy. Szkice folklorystyczno-literackie*, seria: Opuscula Slavica Sedlcensia, t. 3, (Siedlce: Stowarzyszenie tutajteraz, 2012).

¹⁵ B. Wałęciuk-Dejneka, *Ludowy obraz kobiety – perspektywa inności. Folklor i literatura*, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2014).

¹⁶ B. Wałęciuk-Dejneka, *Folk Image of Woman. The Perspective of Otherness. Folklore and Literature*, (Kraków: Wydawnictwo Aureus & Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2018).

Wybrane tu do analizy i interpretacji niewiasty lokowane są zawsze na pograniczu (w części I – tego świata i tamtego; w części II – tamtego świata i tego), a identyfikowane przez następujące cechy: transgresyjność, mediacyjność, liminalność, które jako interstrukturalne jakości towarzyszyły wszelkim przekształceniom, przekroczeniom i transformacjom powiązanych z kosmicznymi i biologicznymi rytмами przejść. Część I. „Niestereotypowe, odmienne, wykluczone: ten świat/ziemia” zawiera trzy rozdziały, w których omawiam przykłady nietypowych reprezentantek ludowych z tego świata, przypisanych żywiołowi ziemi. Piszę więc o kobietach mądrości: akuszerkach, znachorkach i prorokiniach, o kobietach „bez głosu”: płaczkach, prządkach/tkaczkach i tancerkach oraz o wiejskiej piękności – Jagnie z *Chłopów* Reymonta, chłopskiej *femme fatale*. Część II. „Tajemnicze, niebezpieczne, inne: tamten świat/woda” składa się również z trzech rozdziałów. Zajmuję się w nich pozaziemskimi portretami femin, wywodzących się z folkloru, przypisanych żywiołowi wody, które mają swoje ilustracje w literaturze polskiej; piszę tu o rusałkach, syrenach i dziwożonach, żeńskich widziadłach kuszenia, uwodzenia i uśmiercenia, niebezpiecznych i „krwawych heroinach” czy niepięknych zjawach, prześladujących i karzących występnych i nieuczciwych.

Trzecia autorska publikacja: *Literackie przestępczynie. Obrazy kobiecych demonów w wybranych utworach polskich. Szkice*, łączy problematykę związaną z funkcjonowaniem niewiast na pograniczu prawa, dokonujących zbrodni¹⁷. Bohaterkami są więc morderczynie, mroczne feminy, niszczące harmonię, wprowadzające bezład i niepokój, destrukcyjnie oddziałujące na jednostkę i rzeczywistość; kobiety, które dopuściły się przestępstwa, wystąpiły przeciwko obowiązującym normom, a więc m.in. dzieciobójczynie, mężobójczynie, samobójczynie.

Zaprezentowane pozycje to propozycje naukowe ukazujące wpływ kulturowych stereotypów na kształtowanie literackich portretów kobiet, na definiowanie kategorii kobiecości, na funkcjonowanie niewiast w systemie zdeterminowanym kulturą patriarchalną. Publikacje stawiają w cen-

¹⁷ B. Wałęciuk-Dejneka, *Literackie przestępczynie. Obrazy kobiecych demonów w wybranych utworach polskich. Szkice*, seria: Literatura i Prawo, (Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2018).

trum zainteresowania literacką i kulturową obecność pisarek/poetek oraz bohatererek, proponują metodologiczne instrumentarium, ukierunkowane interdyscyplinarnie uprzywilejowują praktyki antropologizujące.

Drugi kierunek to popularyzacja wiedzy o literaturze polskiej, polskich bohaterkach literackich, to przybliżanie tekstów źródłowych. W tym celu powstała seria Literackie Portrety Kobiet. Antologia, w której ramach wydano cztery tomy. W tomie 1, *Oblicza kobiecości*, przywołano teksty źródłowe ilustrujące następujące portrety kobiet: matek (Eliza Orzeszkowa, *Jędza*; Ignacy Maciejowski, *Matka*), chłopiek (Władysław Reymont, *Chłopi*; Maria Rodziewiczówna, *Macierz*), kobiety „wyzwolonej” i kobiety „nowoczesnej” (Józef Ignacy Kraszewski, *Szalona*; Aniela Kallas, *Walka*), kusicielki (Mieczysław Srokowski, *Kult ciała*; Stanisław Ludwik Liciński, *Szały miłości*), znachorek (Józef Ignacy Kraszewski, *Stara baśń*; Eliza Orzeszkowa, *Dziurdziowie*)¹⁸.

W tomie 2, *Twarze wielorakie*, opracowane zostały wizerunki: pani prokurator (Tadeusz Dołęga-Mostowicz, *Prokurator Alicja Horn*), przestępczyni (Emil Zegadłowicz, *Lampka oliwna*; Artur Gruszecki, *Cygarniczka*), agentki (Tadeusz Dołęga-Mostowicz, *Ostatnia brygada*; Stanisław Wasylewski, *Karolina Sobańska*), kobiet walczących (Adam Mickiewicz, *Grażyna*; Wacław Gąsiorowski, *Emilia Plater*) oraz grzesznic (Stanisław Ignacy Witkiewicz, *Pożegnanie jesieni*; Gustaw Daniłowski, *Marja Magdalena*)¹⁹.

Tom 3 – *Kobiece prezentacje* – zawiera obrazy: nauczycielki (Tadeusz Miciński, *Panna Amelia*; Eliza Orzeszkowa, *Panna Antonina*, *Panna Janina*, *Pan Graba* oraz Stefan Żeromski, *Oko za oko*), gospodyń domowych (Maria Konopnicka, *Anusia*; Gabriela Zapolska, *Moralność pani Dulskiej*; Eliza Orzeszkowa, *Panna Róża*), starych panien (Eliza Orzeszkowa, *Jędza* oraz *Czternasta część*; Stefan Żeromski, *Andrzej Radek*, czyli *Szyfowe prace*), wdów (Józef Ignacy Kraszewski, *Justka*; Teofil Lenarto-

¹⁸ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Oblicza kobiecości*, seria: Literackie Portrety Kobiet. Antologia, t. 1, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2015).

¹⁹ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Twarze wielorakie*, seria: Literackie Portrety Kobiet. Antologia, t. 2, (Siedlce: Wydawnictwo Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2016).

wicz, *Wdowa*; Ignacy Maciejowski, *Wdowa*) oraz zakonnice (Stefan Grabiński, *Klasztor i morze*)²⁰.

Tom ostatni, 4 – *Władcze, bezsilne, zdradliwe...* – przybliży portrety: bohaterek historycznych (Wacław Gąsiorowski, *Pani Walewska*), władczyń (Józef Ignacy Kraszewski, *Dwie królowe*; Stanisław Wyspiański, *Legenda*), staruszek (Gabriela Zapolska, *Córka Tuśki*; Eliza Orzeszkowa, *Panna Antonina*, *Dobra pani*, *Romanowa*) i kochanek (Stefan Grabiński, *Kochanka Szamoty*; Stanisław Reymont, *Wampir*; Gabriela Zapolska, *Skiz*)²¹

Uwagi końcowe

Wszystkim pracom, powstałym studiom i rozwijanym badaniom przyświecały od samego początku jako główne cele: dołączenie do już istniejących środowisk naukowych, zajmujących się analogiczną problematyką, potrzeba uzupełnienia luk i wybór tematów jeszcze niewykorzystanych oraz konsekwentne dążenie do kontynuowania badań nad dziejami kobiet.

²⁰ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Kobiece prezentacje. Wybór źródeł*, seria: Literackie Portrety Kobiet. Antologia, t. 3, (Siedlce: Wydawnictwo Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2017).

²¹ B. Wałęciuk-Dejneka (red.), *Władcze, bezsilne, zdradliwe...* *Wybór źródeł*, seria: Literackie Portrety Kobiet. Antologia, t. 4, (Siedlce: Wydawnictwo Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich, 2019).